

Drago Jančar: Posmehljivo poželenje

1. Uvod

Prešernovo nagrado za književnost leta 1993 je prejel Drago Jančar, le nekaj dni po podelitvi pa je izšel njegov roman *Posmehljivo poželenje*. Izdala ga je Založba Wieser v Celovcu¹ in tega, torej izdaja, se je avtor veselil veliko bolj kakor javnega slavljenja pred tem prejete nagrade.²

Ena izmed značilnosti Jančarjevega romanopisja je zagotovo ta, da se njegova tovrstna dela — torej romani — med seboj morfološko popolnoma razlikujejo. Razlikujejo se po snovi in motivu, zunanji in notranji formi ter tudi stilu. Tako *Posmehljivo poželenje* v njegovo avtopoetiko uvaja kar nekaj večjih sprememb, skupaj z zbirko zgodb *Pogled angela* (1992) pa sodi v tako imenovani četrti ustvarjalni zamah avtorjevega proznega opusa.³ Zanj je značilno, da se približa postmodernizmu tako na oblikovni kot tudi vsebinsko-tematski ravni. Slednje se kaže predvsem v premiku od velikih tem, kot sta npr. Zgodovina in Usoda, k malim intimnim zgodbam in majhnim, a za eksistenco posameznika prav tako bistvenim vsakdanjim rečem in dogodkom.

Leto 1985 je Jančar s pomočjo Fulbrightove študentske stipendije za umetnike študijsko preživel v New Orleansu ter nekaj časa tudi v New Yorku. In roman, ki je doslej njegovo najbolj izpovedno delo, z veliko mero ironije govori o avtorjevem doživetju Amerike, o tamkajšnji pokrajini ter

nekaterih tipičnih lastnostih njenih prebivalcev (kot npr. jogging ali imeti podjetje za vsako ceno). V njem so zapisana Jančarjeva osebna doživetja in njegova premišljanja, veliko pa je govora tudi o melanholiji kot bolezni neudejanjene ljubezni. Roman je torej dokaj natančen zapis vsega tistega, kar se je z njim kot srednjeevropejcem dogajalo v novem, takrat še povsem tujem okolju. Okolju, v katerem se je znašel kot opazovalec. *Opazovalec sem, reče, opazujem, kaj se z menoj tukaj na drugem koncu sveta dogaja.*⁴ Pa tudi tega, kar je ob prihodu v gostujočo deželo kot individuum že prinesel s seboj in kar se kasneje z nečim dopolnjuje. *Usedline, ki jih potujoči človek nosi v sebi, se na potovanju z nečim dopolnijo. Barve ležejo na barve, ki so že v očeh. Novi obrazi stopijo v galerijo znanih* (41).

2. Zunanja zgradba

Posmehljivo poželenje je dokaj obsežen roman. Ima 283 oštevilčenih strani in je razdeljen na 34 različno dolgih poglavij z bolj ali manj simboličnimi in metaforičnimi naslovi. Posamezna poglavja so razdeljena še na več s števkami označenih in prav tako različno dolgih podpoglavij (od enega do največ deset). Tako je členitev s stališča zunanje zgradbe (in kot bomo kasneje videli tudi notranje) zelo izrazita. Zato, kakor tudi zaradi že omenjenih izredno ekspre-

¹ Pri istoimenski založbi je leta 1995 izšel tudi prvi (nemški) prevod *Posmehljivega poželenja*. Knjigo je prevedel Klaus Detlef Olof in ima naslov *Lucifers Lächeln*.

² Igor Bratož, *Melanholično vračanje v domačo dolino smrti*, Delo XXXV (19. 2. 1993), 6.

³ Tomo Virk (1995). *Temni angel usode* (prozni opus Draga Jančarja), spremna beseda k zbirki novel *Ultima creatura*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

⁴ Drago Jančar (1993). *Posmehljivo poželenje*. Celovec: Wieser, 12. Vsi nadaljnji citati iz *Posmehljivega poželenja* so od ostalega besedila ločeni s poševnim tiskom in označeni s stranjo knjige, na kateri se nahajajo.

sivnih naslovov, je škoda, da knjiga nima kazala. Omenjeno je morda edina pomanjkljivost sicer ustrezno opremljene knjige,⁵ ki ima na naslovnici ovitka reprodukcijo avstrijskega slikarja Oskarja Kokoschke.

V romanu se pojavijo tudi tri neoštevilčene, med besedilo vstavljene priloge. Pomembne so predvsem za razumevanje tistega dela romana, kjer je govora o melanholiji. Od tega sta dve znanstveni razpredelnici o melanholiji, in sicer je prva pojmovna analiza melanholije kot socialnega pojava, druga pa ljubezni in ljubezenske melanholije. Izvor obeh je delo angleškega pisatelja, teologa in medicince Roberta Burtona (1577-1640) z naslovom Anatomija melanholije (1621). Tretja priloga je anatomski risba človeškega telesa z za melanholijo kritičnimi točkami. Na njej je označen tudi izvor omenjene bolezni, o kateri je v romanu kar veliko napisanega in ki je, kljub navidez znanstvenemu opisu, ironizirana.

3. Trodelna dogajalna zgradba

Omenil sem že, da je roman nastal med avtorjevim enoletnim bivanjem v New Orleansu in New Yorku. Tako je zgodba prostorsko in časovno tudi določena, čeprav pisateljeva domišljija s tem nikakor ni omejena. Jančar oziroma v besedilu izraženi protagonist Gregor Gradnik se v New Orleansu znajde v predkarnevalskem času. Vendar z zanj novim in doslej seveda neznanim okoljem, vsaj do določenega trenutka, ne more vzpostaviti pristnejšega stika. V dogajanje se v glavnem ne vključuje aktivno, temveč je samo njegov pasivni opazovalec. To velja predvsem za prvi del romana, kar potrjuje naslednji stavek: *Sredi pike, ki na zemljevidu označuje mesto nad delto, je nevidna, gibljiva pika on, nevidni opazovalec* (10). Kljub temu da obiskuje Blaumannove tečaje kreativnega pisanja,⁶ da tudi sam nekoliko predava, da mu pomaga pri pisanju študije o melanholiji in da se druží z najrazličnejšimi ljudmi, je še zmeraj samo osamljeni opazovalec. Tudi to je v besedilu zelo lepo razvidno: *Ni domotožje. Samota je. Pokrajino in mesto, ustanove in ljudi, telefone in*

ključavnice, zakone in fraze, vse, kar je radovednost skušala pogoltniti, vse je osvojila. In vendar stoji on popolnoma zunaj vsega. Samo opazovalec (41).

Za prvi del romana je, kot posledica vsega zgoraj navedenega, značilna Gradnikova miselna ali pa tudi na živem stiku (pisma, telefonski pogovori) temelječa povezanost z domovino, s krajem, ki mu pripada in ki je, v nasprotju z Ameriko, pogosto še vedno realen. V drugem delu pa začne ta vez z domačim krajem slabeti. *Dom, Ana, prijatelji, tišina domače delovne sobe, vse, vse je bilo naenkrat zelo daleč* (44). In slabi vse do trenutka, ko se naenkrat popolnoma poruši. Pri tem je ključnega pomena Gradnikova neizogibna ljubezenska afera z mlado ameriško pravnico Irene Anderson, ki obenem predstavlja tudi najbolj avtentično vez med gostujočim pisateljem in Ameriko.⁷ Po njej Gradnik tudi sam postane del tega, do nedavnega še tujega sveta, se vanj aktivno vključi in zapusti status pasivnega opazovalca. *Ni bil več opazovalec* (135), pravi, *Zdaj je bil tukaj, nepreklicno tukaj. Šele zdaj* (135). Pisma materi in Ani, pa tudi telefonski pogovori, so sedaj vse redkejši, saj zanje v nanovo nastalem in na dvojino zoženem svetu pač ni več prostora. In zdi se, kot da so domači svet ter vsi nanj vezani dogodki potisnjeni v najgloblje sfere Jančarjevega spomina oziroma postanejo začasno neresnični. *Zgodbe iz Indiane in Slovenije so bile fikcija. Edini resnični svet je bil tukaj* (137).

V drugem delu Gradnik torej prvič zares aktivno poseže v dogajanje. Pri tem pa je že od samega začetka vedel oziroma slutil, da je ljubezensko razmerje z Irene Anderson obsojeno na začasnost, da je le bežno in da bo, prav tako kot je nenadoma nastalo, nenadoma tudi minilo. To se po njeni odločitvi, da se odseli v New York (kjer si bo ustvarila novo življenje), tudi zgodi. Sintetična pripoved se na tem mestu počasi vrača v izhodiščno točko. Gradnik je ponovno popolnoma zgubljen in ponovno zavzame že omenjeni položaj pasivnega opazovalca. Svet se mu zopet odtuji oziroma ga od sebe sam odrine in misli le še na vrnitev. *Kje sem bil, je pomislil, v katerih*

⁵ Helena Malek (1993). Posmehljivo božanstvo. Dialogi št. 5.

⁶ Do katerega ima zelo ironičen odnos.

⁷ Glej op. 5.

sanjah? To je bil konec. Od tod naprej ni bilo več nobene poti. Samo še domov, proti domu (210-211).

4. Snov in trije tematski sklopi

Snov romana je zajeta iz Amerike, natančneje iz Jančarjevega bivanja v New Orleansu in — na začetku ter proti koncu — v New Yorku. Zato je seveda jasno, da se v besedilu pojavijo tudi opisi Amerike, v katerih je pogosto veliko ironije (predvsem pri zapisovanju ustaljenih predstav o Ameriki⁸). Ker je Jančar večino časa preživel v New Orleansu, torej mestu, ki je splet slikovitih izročil in kjer se mešajo različne kulture (črnska, francoska, anglosaksonska), so njegovi opisi po količini tudi najštevilnejši. To so opisi tamkajšnje pokrajine, prebivalcev ter nekaterih značilnosti, kot so npr. jazz, cajun, jambalaja, Mardi Gras. Poleg teh, vezanih predvsem na New Orleans, pa se pojavljajo tudi opisi splošnoameriških značilnosti. Te so npr. jogging, podjetništvo, navidezno veselje, nepristni smeh. Del romana, v katerem se pojavljajo, bi lahko imenoval dokumentarni. Vzporedno z njim se razvijata še dva dela oziroma tematska sklopa. Prvi je tisti, v katerem so zapisani Gradnikovi intimni dogodki, torej njegova ljubezenska zgodba in tudi razmišljanja tako o sebi kot o drugih. Ta del bi lahko imenoval intimni. Drugi pa je ekspertiza o melanholiji (podkrepljena z dvema razpredelnicama in eno risbo), o njenih lastnostih in izvoru. Tega bi lahko imenoval strokovni del. V celoti gledano ima roman torej tri med seboj prepletajoče se tematske sklope (dokumentarnega, intimnega in strokovnega), ki se seveda povezujejo v določeno celoto.

Jančarjev opis ameriške pokrajine ne podpira podobe, ki je pri večini ljudi danes že kar preveč ustaljena, da je to pokrajina bleščočih se nebotičnikov, pač pa izpostavlja tisto drugo, to je umazano in zanikrno stran mest. Tako v povezavi z New Orleansom v glavnem ne govori o tistem, kar je lepo, temveč predvsem o zakotnih in vlažnih hišah, v katerih je poleti obupno vroče in kjer je polno ščurkov; npr. neko najemno

stanovanje v New Orleansu je ozek zazidan hodnik z visokim stropom, podoben celici. In prostor je brez okna. Gojišče za ščurke, brez dvoma. Samo vrata na ulico. Pogoltna land-lady, ki ji noben denar ne smrdi. Neznosno je vroče, v hipu je ves prepoten (54). Ko pa se proti koncu pripovedi preseli v New York, ga vidi predvsem kot mesto, polno smeti in umazanije. Ulice so bile zasute s smetmi. East River Park je bil videti kot gorata, opustošena pokrajina. Med kupi smeti so se potikale skupine klatežev in tlačile v vreče še uporabne predmete (222). V Posmehljivem poželenju Amerika ni dežela uspešnih poslovnežev, kakršno poznamo iz televizijskih nadaljevanj,⁹ temveč je to predvsem dežela marginalcev, torej ljudi z družbenega roba, čeprav se v delu pojavljajo tudi osebe, ki ne sodijo v to skupino. V grobem pa bi lahko nastopajoče razdelil v tri skupine. V prvi so tisti, ki so tako ali drugače povezani s pisateljstvom in jih je preko njega Jančar tudi spoznal. To so npr. tragikomični profesor Fred Blaumann, ki vodi šolo kreativnega pisanja in piše knjigo o melanholiji, a je nikoli ne bo končal, slušateljki šole kreativnega pisanja, potem pisec književnih uspešnic Peter Diamond in njegova žena Irene Anderson, s katero je imel Gradnik ljubezensko razmerje. Zanje lahko rečem, da so v večini intelektualci (ali študentje), s katerimi ima Gradnik osebni stik, a so opisani na ironičen način (izjema je Irene Anderson, vendar tudi ob slovesu z njo preide Jančar v ironično držo). Druga skupina so ljudje, ki jih je Gradnik spoznal na kakršenkoli drug način. To so v glavnem tako imenovani marginalci (naivni Gradnikov sosed Gumbo, ki se ukvarja z inavguracijo najrazličnejših podjetij, a mu zmeraj spodleti, to sta tudi Louisa Dimitrova Kordachova in Lady Lili, pa večina obiskovalcev ali, kot jih sam imenuje, prebivalcev Rigby bara, npr. Debbie, Liana, Bob. Ti opisi marginalcev so, po mnenju H. Glušič,¹⁰ odraz socialnega čuta. Vzbujajo sočutje, negotovost in gnus ter hkrati izražajo njegovo močno naklonjenost ranljivim ljudem. V tretjo skupino pa sodijo osebe, ki so v Posmehljivo poželenju izposojene iz drugih umet-

⁸ Helga Glušič, Odmevnost Jančarjevega literarnega dela v svetu. Ljubljana: FF.

⁹ Cveta Guzelj-Sabadin (1993). Posmehljivo poželenje in druge zgodbe Draga Jančarja. Primorske novice (30. 11. 1993), 10.

¹⁰ Glej op. 8.

niških del in s katerimi Gradnik nima neposrednega stika, temveč o njih samo pripoveduje. Takšne so npr. Kowalski, Stella in Blanche, ki so aluzija na dramo (film) Tramvaj poželenja (A Streetcar named Desire) Tennesseeja Williamsa. Omenjene tri osebe nastopajo v Jančarjevem besedilu v identičnih odnosih in dogodkih kot v izvornem delu, drami (filmu). Če bi bili v Posmehljivo poželenje prinešeni iz drame (in ne filma, kot najbrž so), bi lahko govoril o enem izmed medbesedilnih postopkov, natančneje prenosu.

Ob najrazličnejših osebah, ki se znajdejo v romanu Posmehljivo poželenje, so v besedilu velikokrat omenjene tudi živali, natančneje ščurki (v najemnem stanovanju v New Orleansu pa je imel tudi mački), ki jih je v New Orleansu ogromno. Tudi sam ga je imel, *Gradnikov ščurek je bil lep, debel in hiter. Kmalu po vselitvi ga je hotel ubiti. V rokah je držal vilico, ki bo ostudni hrbet prikovala k tlom. Potem se je spomnil, da je ta prizor že videl, da so vanj metali jabolka, ki so se vdrla v hrbtni oklep in tam obtičala. In minila ga je vsaka volja do ubijanja. Vendar pa je takrat njegov ščurek dobil ime: Gregor Samsa. Iz citata je moč razbrati, da gre za aluzijo na Kafkovega Samso (čeprav se ta preobrazi v mrčes, pri Jančarju pa imamo opravka s ščurkom). Ščurki, ščurkast, ščurkasto življenje¹¹ imajo v romanu tudi določene konotacije in eno izmed poglavij (štiriindvajseto) je celo naslovljeno Poletje s ščurki. Nekatere osebe (npr. obiskovalce Rigby bara, Stello in Kowalskega ...) pisec primerja s ščurki oziroma govori o njihovem ščurkastem življenju, ker imajo podobne navade kot ščurki — živijo v vročih, vlažnih, zatohlih stanovanjih, se skrivajo pred dnevno svetlobo.*

5. Stil

Stavki in povedi, ki so zapisane v Posmehljivem poželenju, so seveda različno dolgi. Vendar je njihovih pretirano dolgih in zapletenih medsebojnih zvez malo ali skoraj nič. Prevladujejo

srednje dolge povedi, ki pa so zelo premišljene in tudi duhovite. Zato je besedilo, kljub svoji zahtevnosti, za bralca zelo privlačno in se, kot je poudarjeno skoraj v vseh kritikah, ki se z njim ukvarjajo, bere v enem dahu. Ali kot je zapisano že na njegovem ovitku, romana ne boste odlžili, dokler ne boste obrnili zadnje strani. Po mnenju T. Virka¹² pa gre na formalno-stilni ravni za:

- nekoliko bolj sproščen in razgiban jezik (a nič manj skrben),
- uvedbo nekaterih postopkov, značilnih za postmodernizem,¹³
- zunanjeformalno fragmentarizacijo (kar omogoča, da se pokaže Jančar kot mojster detajla).

V romanu se Jančar tudi nekoliko igra z besedami in njihovo zvočno podobo. Pri tem ne mislim zgolj na prazno prekladanje in obračanje besed, temveč na zelo premišljeno početje, ki daje njegovemu besedilu samo še dodatne kvalitete, zlasti vsebini, katere izbor je pomembnejši od načina pisanja.¹⁴ Primeri za zvočno igro besed so predvsem imena: Gregor Gradnik (graditelj, ustvarjalec umetniškega besedila — v tem primeru romana Posmehljivo poželenje), profesor Fred Blaumann (v prevodu torej modri oziroma plavi mož, ki vse ve, je torej moder, in ki je ves plav od melanholije), Gumbo (je Gradnikov sosed, obenem pa tudi neworleanska jed iz rakcev), Gregor Samsa (Gradnikov ščurek), Stella, Kowalski in Blanche (prinešeni iz drugih literarnih del). Nekaj igre z besedami je tudi na mestu, kjer Jančar opisuje tek do parka Audobon, ki je simboličnega pomena in na podlagi katerega se Gradnik približa Irene Anderson. Tek je zanj zelo težavna preizkušnja, in ker ni atlet (povrhu tega pa še veliko kadi in nekoliko tudi pije), se odloči, da si bo naporno pot do parka Audobon krajšal z besedami (je torej poet). Tako bo med tekom za vsako črko povedal po en stavek. Na tem mestu se v besedilu naniza cela vrsta slikovitih stavkov.

¹¹ Glej op. 5.

¹² T. Virk (1993). Drago Jančar: Posmehljivo poželenje. Literatura št. 23.

¹³ Prav tam je zapisano tudi, da Jančar nikoli ni zapedel modnim muham postmodernizma.

¹⁴ Seveda vem, da je v umetnosti vse »kako«. Toda šele takrat, ko je »kaj« samoumeven.

Nela Malečkar (1993). Drago Jančar: »Ko se nasanjamo, bomo spali naprej«, intervju. Razgledi št. 17.

6. Žanrska oznaka in simbolika naslova

Ker Posmehljivo poželenje dokaj natančno opiše avtorjevo bivanje v ZDA in predstavlja določen (resničen?) del njegovega življenja, bi lahko rekel, da je to avtobiografski roman. Vendar avtobiografski le po tematiki, ne pa tudi po tehnični plati. Zato ta klasifikacija ni popolna, saj drži le delno (za področje tematike) in je tako ne morem v celoti sprejeti.

Osrednja in zelo jasno izražena zgodba romana je ljubezen Grogorja Gradnika in Irene Anderson. Kljub temu pa je težko reči, da je to ljubezenski roman v tradicionalnem pomenu te besedne zveze. V romanu ne gre za ljubezen kot neko duhovno vrednoto ali kot prikazovanje nečesa lepega. Med nasprotujočima si spoloma ne zasledimo nikakršnih pretirano čustvenih dialogov. Ljubezen tudi ni, kot pravi T. Virk,¹⁵ pretveza za prenašanje kakršnegakoli idejnega sporočila, temveč je izpostavljena predvsem kot spolnost oziroma tisto, kar je zapisano že v naslovu, to je poželenje. In to poželenje je, kar je prav tako navedeno že v naslovu, posmehljivo poželenje: zaradi komičnih situacij, ki nastopijo v povezavi z njim, ali celo zaradi njegove iluzije potešitve. Poželenje je v ljubezenski zgodbi Gradnika in Irene Anderson in še marsikje v romanu zelo močno prisotno. Kaotični predkarnevalski čas je opisan z naslednjimi besedami:

Mardi Gras je divji in hiter in vroč od greha. Tako zapiše tukajšnji etnograf, ko skuša razložiti, zakaj Mardi Gras ni preprosto pustni torek ali Fashing ali latinski carnevale (76).

Nekoliko točnejša kot prvi dve žanrski klasifikaciji, avtobiografski oziroma ljubezenski roman, je oznaka, da je Posmehljivo poželenje potopisni roman, saj je v romanu zelo slikovito opisana Jančarjeva pot v Ameriko in ker je v njem tudi izredno veliko opisov Amerike, načina tamkajšnjega življenja.

Če je s stališča romana kot celote težko najti primerno žanrsko oznako, pa je povsem jasno, da se njegov zključek zelo približa esejističnemu načinu pisanja. Proti koncu, ki je cankarjansko obarvan (ljubezen — sovražstvo do rojakov), se Gradnik vrača v domovino ali, kot sam pravi, tja, kjer imajo vse stvari in kraji svoja imena. Vendar je ob prihodu vedel, da *prihaja v pokrajino trpljenja. V pokrajino, ki jo od začetka sveta trpinčijo melanholični hudiči. V pokrajino, kjer ljudje od najbolj zgodnjega otroštva poslušajo o trpljenju in ga razumejo, še preden vedo, kaj ta beseda pravzaprav pomeni (279)*. Zaključek je torej tisti del romana, kjer Jančar veliko razmišlja o Slovencih. Vidi jih predvsem kot ljudi, ki radi trpijo in so ob vsem tem še izrazito suicidalno nagnjeni. Zato slovensko pokrajino poimenuje tudi kot smrtno pokrajino. Kljub temu pa se vanjo vrača brez občutka zagrenjenosti, saj se vrača v kraj, kjer je zares doma.

Miha Rubin
Maribor

¹⁵ Glej op. 12.